

τελείται ὁμοίως ἐκ δύο κεφαλαίων, σχετικῶν μὲ τὸ περιεχόμενον τῶν θεῶν καὶ τῶν λατρείων τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὀρατίου: εἰς τὸ μὲν πρῶτον ἐξ αὐτῶν (σελ. 33-48) ὁμαδοποιοῦνται αἱ ρωμαϊκαὶ θεότητες εἰς τρεῖς βλασικὰς κατηγορίας (οὐράνιοι, ἐπίγειοι καὶ ὑποχθόνιοι θεοί), εἰς δὲ τὸ δεῦτερον (σελ. 49-62) ἀναλύεται ἡ θρησκευτικότης τῶν Ὀρατίου εἰς σχέσιν μὲ τοὺς ἐστρατευμένους θεοὺς τῆς Ρώμης.

Ἡ ἄκρως ἐμπεριστατωμένη διαπραγματεύσις τοῦ καθόλου θέματος ἐπιτρέπει εἰς τὸν συγγραφέα τὴν ἐξαγωγήν τῶν ἐξῆς συμπερασμάτων (σελ. 63-67): α) Ὁ Ὀράτιος παρουσιάζεται τελικῶς ὡς ὁ πλέον πιστὸς μέσα εἰς ἓνα κόσμον ἄσεβῃ καὶ ὀλίγον πιστόν, τὸ δὲ πάνθεον αὐτοῦ εἶναι λογοτεχνικὸν καὶ αὐστηρῶς προσωπικόν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ θρησκεία του ἐντάσσεται μᾶλλον εἰς τὴν προσωπικὴν του φιλοσοφίαν, ἢ ὅποια ἦτο προσωρισμένη διὰ τὰ κατευθύνῃ ὄλην του τὴν ζωὴν. β) Ἡ φιλοσοφία εἰς τὸν Ὀράτιον, ποιητὴν ἐκ φύσεως Ἐπικούρειον, εἶχε τρεῖς ὑποστάσεις: εἰς τὰς Ἐπιτολὰς καὶ τὰς Ἐπιστολὰς παρουσιάζεται ὡς ἐκλεκτικὴ, εἰς τὰς συμβουλὰς τοῦ ποιητοῦ πρὸς τοὺς φίλους του ἐμπνέεται ἐκ τοῦ Ἐπικουρισμοῦ, ἐνθὲ εἰς τὰς συμβουλὰς του πρὸς τὸν ρωμαϊκὸν λαὸν εἶναι Στωϊκὴ. γ) Ὡς Ρωμαῖος διανοούμενος, ὁ Ὀράτιος ἀποδίδει εἰς τὴν θρησκείαν σοβαρὰν εὐθύνην πρὸς 1) διατήρησιν τῶν ἠθῶν τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ, 2) δημιουργίαν τοῦ ρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, 3) καλλιέργειαν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ πνεύματος τοῦ Ὀκταβιανοῦ Αὐγούστου. δ) Ὁ Ὀράτιος δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ τὸ μὲν ὡς μέγας ποιητὴς τῆς ἐσωτερικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐλευθερίας, τὸ δὲ ὡς ἐνθερμος ὑποστηρικτὴς τῆς ἐθνικοποιήσεως τῶν λατρευομένων ἑλληνορωμαϊκῶν θεοτήτων μέσα εἰς τὰ πλαίσια τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους.

Ἡ καθόλου ἀνάλυσις καὶ ἐξέτασις τοῦ ζητήματος βάσει μεθόδου αὐστηρῶς ἐπιστημονικῆς δὲν ἀποτελεῖ τὸν μοναδικὸν λόγον διὰ τὸν ὅποιον τὸ ἐν λόγῳ συγγραφικὸν πόνημα συμβάλλει τὰ μέγιστα εἰς μίαν καλυτέραν γνωριμίαν μετὰ τῆς Ὀρατείου θεολογίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν γένει ρωμαϊκῆς θρησκείας: ἀξίζει ἰδιαιτέρον μνεῖαν τὸ γεγονός ὅτι, πλὴν τῆς πληθώρας παραπομπῶν, αἱ ὁποῖαι συνοδεύουν τὸ ἐπιστημονικὸν κείμενον συμπληρώνουσι ἢ διασαφηνίζουσι εἰς πλείστας ὅσας περιπτώσεις, τὸ ἔργον τοῦ κ. Τουρλίδη περατοῦται διὰ τῆς παρουσίας τῶν κυριωτέρων μελετῶν συγχρόνων μελετητῶν τῆς ρωμαϊκῆς θρησκείας, καὶ δὴ καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ὀρατίου, εἰς αὐτόνομον κεφάλαιον (σελ. 71-79).

ΙΩΑΝΝΗΣ ΛΟΥΚΑΣ

Πανεπιστημιακὸς Συνεργάτης
Πανεπιστημίου Λιέγης (Βελγίου)

Georg Pfligersdorffer, *Zweierlei Troja* Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, I. Philologisch-Historische Klasse, Jhg. 1985 Nr. 8, σελ. 357-438.

Ἡ πυκνὴ αὐτὴ μελέτη, ἢ προκαλοῦσα ἀμέριστον τὸ διαφέρον τοῦ φιλολόγου ἀναγνώστου, δὲν ὑπονοεῖ διὰ τοῦ τίτλου τῆς ὅτι ἔχομεν δύο Τροίας, αὐτὴν ποὺ ἀνέσκαψεν ὁ Schliemann μὲ τὰ πλούσια εὐρήματά της καὶ μίαν ἄλλην, τὴν πόλιν τοῦ Πριάμου, περὶ τὴν ὁποῖαν διεδραματίσθησαν τὰ γεγονότα τῆς

Ἰλιάδος, ἀλλὰ ζητεῖ νὰ ἐξακριβώσῃ ποῦ ἔκειτο εἰς τὴν σκέψιν τοῦ Ὅμηρου ἡ Τροία αὐτῆ, ἀπὸ τὴν θέσιν τῆς ὁποίας παρατηρεῖ ὁ Ὅμηρος τὰ εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης διαδραματιζόμενα γεγονότα, τὰ ὁποῖα περιγράφει εἰς ἀπειραρίθμους περιπτώσεις εἰς ὄλην τὴν ἑκτασιν τῆς Ἰλιάδος.

Σκέπτεται ὁ Συγγραφεὺς ὅτι ὁ τόπος διὰ τὰ γεγονότα εἶναι ὅ,τι τὸ μικρὸν ἀπολίθωμα εἰς τὴν Παλαιοντολογίαν, καὶ ὅπως ἐκεῖ ἐξ ἑνὸς ὀδόντος, ὄνυχος ἢ ὄστου δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν διὰ τὸ ὅλον, ἔτσι καὶ ἐδῶ θὰ ἠδύνατο νὰ χυθῆ φῶς. Ἡ περιγραφή ὄλων τῶν ἐπεισοδίων τῆς Ἰλιάδος ἔνθα σημειοῦνται ἐξορμήσεις στρατευμάτων ἐκ τοῦ ναυστάθμου τῶν Ἀχαιῶν πρὸς τὸ πεδῖον καὶ τὴν πόλιν, αἱ κινήσεις ἐκ τῆς πόλεως πρὸς τὸ πεδῖον, αἱ μάχαι, αἱ συγκεντρώσεις, αἱ θέσεις εἰς τὰς διαφόρους κινήσεις τῶν ἡρώων, τὰ μνημονευόμενα ἐν τῷ χώρῳ χαρακτηριστικά, πόροι ἢ ροαὶ ποταμῶν ἢ συμβολαί, αἱ κρήναι, ἡ θέσις τῶν ποταμῶν καὶ δὴ καὶ αἱ ἀντιφατικαὶ τοῦ Σκαμάνδρου, αἱ προσβάσεις τῆς Ἰδης, τὰ παρατηρητήρια τῶν θεῶν, ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀπειράριθμα καὶ ἡ συγκεντρωσις τῶν ἐξερευνησῶν εἰς ἐκάστην περίπτωσιν γνωμῶν τῶν Ὀμηριστῶν καὶ τῶν αἰτιολογιῶν τῶν ἀπόψεων γίνονται ἐδῶ μετὰ συστηματικότητος. Πολὸν διευκολύνει τὴν παρακολούθησιν τῶν ἀπόψεων καὶ συζητήσεων ὁ παρατιθέμενος λαμπρὸς τοπογραφικὸς χάρτης, ὁ ἐκπονηθεὶς ἐπὶ τόπου ὑπὸ τοῦ φιλαρχαίου ἀξιωματικοῦ τοῦ ἀγγλικοῦ ναυαρχείου Spratt κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ἐκδοθεὶς δὲ μετὰ προσθήκης ὀνομασιῶν εἰς τὰς τοπογραφικὰς ἐνδείξεις ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Κιέλου Dr. P. B. Forchhammer τῷ 1850.

Αἱ ἀμφισβητήσεις στρέφονται κατὰ κύριον λόγον εἰς τὴν θέσιν ὅπου ἔκειτο ἡ πόλις τοῦ Πριάμου καὶ κατὰ δεύτερον ποῦ ἔκειτο ἡ θέσις τοῦ ναυστάθμου τῶν Ἀχαιῶν. Ὡς πρὸς τὴν πόλιν, τὸ Ἴλιον, δεκτὴ ὑπὸ τῶν περισσοτέρων Ὀμηριστῶν μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Schliemann εἶναι ἡ θέσις Hissarlik. Ἡ θέσις αὐτῆ κεῖται εἰς τὸ βορειότερον τμήμα τῆς ἐπιμηκούς πεδιάδος, δεξιὰ αὐτῆς ἐπὶ ἀκρωρείας τῆς Ἰδης. Ἡ θέσις αὐτῆ θεωρεῖται καλὴ, ἐστερημένη κάλλους, δὲν κεῖνται δὲ κρήναι περὶ αὐτὴν καὶ ἐξ αὐτῆς ἡ ἀποψις ἐξικνεῖται μὲν πρὸς νοτιοδυτικὰ πρὸς τὸ μέρος τῆς Τενέδου, ὄχι ὅμως πρὸς βορρᾶν, τὴν παραλίαν τοῦ Ἑλλησπόντου. Δευτέρα θέσις, ἣτις ἐκρίνετο κατάλληλος διὰ τὴν πόλιν τοῦ Πριάμου, ἔκειτο εἰς τὸ νότιον ἄκρον τῆς πεδιάδος εἰς τὸ ὄψωμα Bunarbaschi ἢ Ballidagh, δηλ. εἰς τὸ κάτω ἄκρον τοῦ διαρρέοντος σήμερον ὄλην τὴν πεδιάδα μέχρι Ἑλλησπόντου ποταμοῦ Menderes, τοῦ εἰκαζομένου ὡς Σιμόεντος. Τὸ ὄψωμα εἶναι στρατηγικὸν καὶ ἀπ' αὐτοῦ θέα μεγαλοπρεπῆς καὶ ἀπέραντος μέχρι Ἑλλησπόντου. Τὰ ἀρχαιολογικὰ λείψανα εἶναι ἀσήμαντα, εἰς τοὺς πρόποδας ὅμως ὑπάρχουν κρήναι, εἰς τὰς ὁποίας αἱ Τρωάδες ἔπλυνον. Ἀναγνωρίζονται τὰ ἐν X 147 ἐ. κρονῶ... καλλιγρόω· ἔνθα δὲ πηγαὶ δοιαὶ ἀναίσσουσι Σκαμάνδρου δινήεντος· ἡ μὲν γὰρ ὕδατι λιαρῶ ῥέει, ἀμφὶ δὲ καπνὸς γίγνεται ἐξ αὐτῆς, ὡς εἰ πυρὸς αἰθομένοιο· ἡ δ' ἔτερη προῖει εἰκνῖα χαλάζῃ, ἢ χιόνι ψυχρῇ, ἢ ἐξ ὕδατος κρυστάλλω. ἔνθα πλῆνοι ἐγγὺς ἔασι λαῖνοι εὐρέες.

Μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς εἰς τὸ Hissarlik οἱ ἐρευνηταὶ φαντάζονται τὸν Ὀμηρον ἐκεῖθεν θεώμενον τὸ πεδῖον, αἱ περιπλοκαὶ ὅμως καὶ αἱ ἀντιφάσεις προκύπτουν συχνὰ διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν κινήσεων, τὴν θέσιν τῶν ποταμῶν κ.ἄ.

Τὸ δεύτερον κεφαλαιῶδες θέμα ἦτο ποῦ ἦτο ὁ ναύσταθμος τῶν Ἀχαιῶν. Ἐκεῖ ὅπου πιστεύεται μετὰξὺ Σιγείου καὶ Ροιτείου εἰς τὸν Ἑλλησπόντον, μετὰξὺ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Σιμόεντος καὶ τοῦ Σκαμάνδρου; Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ τόπου σήμερον δὲν συμφωνοῦν. Ἄς μὴ λησμονῆται δὲ ὅτι τὸ 1250 π.Χ., ἡ θάλασσα εἰσεχώρει πρὸς Νότον εἰς τὴν πεδιάδα περὶ τὰ 7 χμ. Ἡ δευτέρα ἐκδοχὴ ἦτο νὰ ἔκειτο πρὸς τὰ ΝΔ τοῦ Hissarlik ἔνθα προεξετείνετο ἡ πεδιάς μέχρι τῆς θα-

λάσσης εις τὴν Beschikabucht, ἔναντι τῆς Τενέδου. Ἐκεῖ ὁ ναύσταθμος θὰ ἦτο ὁρατὸς ἐκ τοῦ Ἰλίου-Hissarlik.

Καὶ τὰ στρατεύματα πῶς ἐκινουῦντο τῶν Ἑλλήνων; ἐκ Β πρὸς Ν, ἐὰν προ-
ήρχοντο ἐξ Ἑλλησπόντου ἢ ἐκ Δ πρὸς Α ἐκ Beschika; Ἀμφισβητήσεις. Μία
ἐνδειξις βοηθεῖ τοὺς ἐρευνητάς· ἡ θέσις ἔνθα καθήμενοι οἱ θεοὶ ἐθεῶντο τὴν μά-
χην. Οἱ μὲν φιλέλληνες θεοὶ καθήμενοι πρὸς Δ *τείχος ἐς Ἡρακλῆος* καὶ πρὸς
Α οἱ φιλοτρῶες ἐπ' *ὄφρ' ὄσι Καλλικολώνης*. Ἡ θέσις τοῦ παρατηρητοῦ προσδιο-
ρίζει τὸν ἄξονα κινήσεως τῶν ἀντιμαχομένων. Συχναὶ ἀντιφάσεις συναντῶνται
εἰς τὰς θέσεις τῶν ποταμῶν Σιμόεντος, Σκαμάνδρου-Ξάνθου. Παρατηρῶ ὅτι ὁ
Σκάμανδρος δύναται νὰ ἐντοπισθῇ εἰς τὰ ἐπεισόδια τῆς Ἰλιάδος εἰς δυσφόρους
τοποθεσίας. Ἡ μνημονευομένη συμβολή του μὲ τὸν Σιμόεντα δὲν ὑπάρχει σή-
μερον. Τὸ σῆμα τοῦ Ἰλου, ἡ φηγὸς καὶ τὰ ἄλλα γνωρίσματα τοῦ τόπου εἶναι
δυσδιάγνωστα. Ὅμως καὶ ὁ Schliemann καὶ ὁ Bornemann ἐπίστευον ὅτι ὁ Ὀμηρος
μὲ τὴν δημιουργικὴν του φαντασίαν διεμόρφωσε τὸ τοπίον κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις
τῶν περιγραφομένων γεγονότων. Θεωρεῖται βέβαιον ὅτι ὁ Ὀμηρος ἔχων ὑπ'
ὄψιν του τοὺς θρύλους τῆς ἡρωϊκῆς παραδόσεως εἶχεν ἐπισκεφθῆ τὴν Τροίαν.
Εἰς τὸ Hissarlik δὲν εἶδε οὔτε τὰ μεγαλοπρεπῆ τεῖχη, οὔτε τὰ ἀνάκτορα οὔτε τὸν
ἐρινεὸν καὶ τὴν φηγὸν οὔτε κὰν τὰ λείψανα τῆς Τροίας VII, VIIa, VIIb1 οὔτε
τῆς VIIb2. Εἶδεν ἐπ' αὐτῶν χῶματα καὶ νέαν βλάστησιν. Προφανῶς εἶδε καὶ τὸν
ὄχυρὸν λόφον τοῦ Bunarbaschi μὲ τὰς πηγάς, τοὺς κρουνοὺς καὶ τοὺς πλυνοὺς,
ποῦ τοῦ ἐνέπνευσαν τὴν εἰκόνα τῶν Τρωάδων γυναικῶν. Ἴσως ἐπὶ τῆς ἐποχῆς
του εἶχον καταφύγει ἐκεῖ οἱ Τρῶες ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Αἰνείου κατὰ τὴν πρό-
ρησιν τοῦ Ποσειδῶνος. Ἐνδεχομένως τοῦτο νὰ ὑπονοῆ ὁ Στράβων ὁμιλῶν διὰ
τὴν Παλαίσκησιν. Καὶ ἐνδεχομένως ὁ Ποιητὴς ἐκ τοῦ συνόλου τῶν ἐντυπώσεων
του διεμόρφωσε τὰς ἐπὶ τοῦ χῶρου εἰκόνας του.

Ἡ μοῖρα τῶν φιλολόγων ἐρευνητῶν εἶναι ὁ λεπτολόγος ἔλεγχος τῶν γε-
γονότων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων διὰ νὰ κρίνουν τί εἶναι γνήσιον, τί ἀληθές
ἢ πιθανὸν καὶ τί ἀσυμβίβαστον. Εἰς τὴν μελέτην συλλέγονται παρατίθενται καὶ
κρίνονται συγχρόνως αἱ ἀναρίθμητοι περιπτώσεις αἱ δημιουργοῦσαι προβλήματα
κατανοήσεως καὶ ὀρθῆς ἐρμηνείας εἰς τὸ ἀθάνατον Ἔπος, τὸ ἀντικείμενον ἀμε-
ρίστου ἐνδιαφέροντος ἀνὰ πάντα τοὺς αἰῶνας. Ὁ Συγγραφεὺς ἐθεώρησεν οὐ-
σιώδεις στοιχεῖον τοῦ ποιητικοῦ ὀρίζοντος τοῦ Ποιητοῦ τὸ τοπίον τοῦ Τρωϊκοῦ
πεδίου διὰ τὴν ἐκθεσιν τῆς ἐξελίξεως τοῦ περι τὸ Ἰλιον πολέμου, διὰ τὸν λόγον
τοῦτον δὲ μᾶς παρουσίασε τὴν κοπιώδη συναγωγὴν τῶν ποικίλων ἀπόψεων τῶν
Ὀμηριστῶν καίτοι ὁ ἴδιος πιστεύει ὅτι ὁ Ὀμηρος ὁ ἴδιος εἶναι ὑπεύθυνος διὰ
τὸν ρόλον τοῦ πεδίου, ἀκολουθῶν ἐν τούτῳ τὸν Κικέρωνα εἰπόντα *capitalis E-*
teocles vel potius Euripides.

ΠΑΝ. Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

Martinus Dorpius. *Oraticnes* IV. Edidit Iosephus Ijsewijn. Bibliotheca Scripturum
Graecorum et Romanorum Teubneriana. Leipzig 1986. Σελ. XX+145, Τιμὴ 46,-M.

Ἡ Βιβλιοθήκη Teubner, ἡ συμπληρώσασα πέρυσι (1986) 175 ἔτη συνεχοῦς
σχεδὸν φιλολογικῆς δραστηριότητος εἰς τὸν τομέα τῆς ἐκδόσεως κλασσικῶν
(καὶ μετακλασσικῶν) συγγραφέων, ἐξέδωσε τοὺς τέσσαρας λόγους τοῦ Μαρτί-